

edufocus article

Mladen Domazet

ETIKA ODRŽIVOSTI I
GLOBALNA EKOLOŠKA PRAVDA

Network of Education Policy Centers
Forum za slobodu odgoja

UVOD

Naš odnos prema živom planetu i jednih prema drugima trenutno se nalazi u osobito složenoj situaciji. Koliko znamo, riječ je o jedinstvenom trenutku u prirodnoj povijesti Zemlje, kao i u zabilježenoj (ljudskoj) povijesti.

Ovu situaciju obilježava dosad nezabilježen utjecaj civilizacijskih aktivnosti (pretežno motiviranih ekonomskim razlozima) na održivost i pravilno funkcioniranje biosfere, kao i jedna od najbržih promjena u geofizičkim uvjetima planeta od posljednjeg velikog udara meteorita. Povrh svega, naše je društvo u velikoj mjeri svjesno, ili se lako može osvijestiti, ozbiljnosti tih promjena i naše uloge u njima. Također smo teoretski sposobni osmisliti strategije za ublažavanje uzroka naglih promjena i utjecaja civilizacijskih aktivnosti.

Ipak, do sada nismo proveli preporučene mjere ublažavanja, svaljujući krivnju za nesposobnost da ih provedemo gotovo uvijek na neku (drugu) skupinu unutar globalne ljudske populacije.

Kao što je navedeno u prethodnoj publikaciji iz Educfocus niza (v. "Oblikovanje održivosti i uključivosti u okolišnom obrazovanju") – sve počinje od nas samih. Nakon što ponovno uspostavimo povezanost s prirodom, moramo se ponovno povezati i s vlastitom ulogom unutar sklopa planet-čovječanstvo, kako bismo mogli raspravljati o tome kako izgraditi škole koje odgovaraju globalnoj pravednosti i održivosti.

U ovom članku u kratkim crtama prikazat ćemo različite moralne filozofije koje pridonose neodrživosti i alate za razvoj korektivnih strategija. Čitatelji onda mogu sami krenuti putem daljnjeg istraživanja čuđenja, zadovoljstva spoznajom i uključivanja u svijet oko sebe. Ovaj članak nudi smjernice i poticaje, ali mogućnosti za produbljivanje razumijevanja i angažmana su gotovo neograničene.

Svaki odlomak u publikaciji popraćen je pitanjima osmišljenima za provjeru razumijevanja i preispitivanje postojećih pogleda na okolišno obrazovanje. Pitanja nisu postavljena samo kako bi potaknula razmišljanje, već i kako bi potaknula djelovanje.

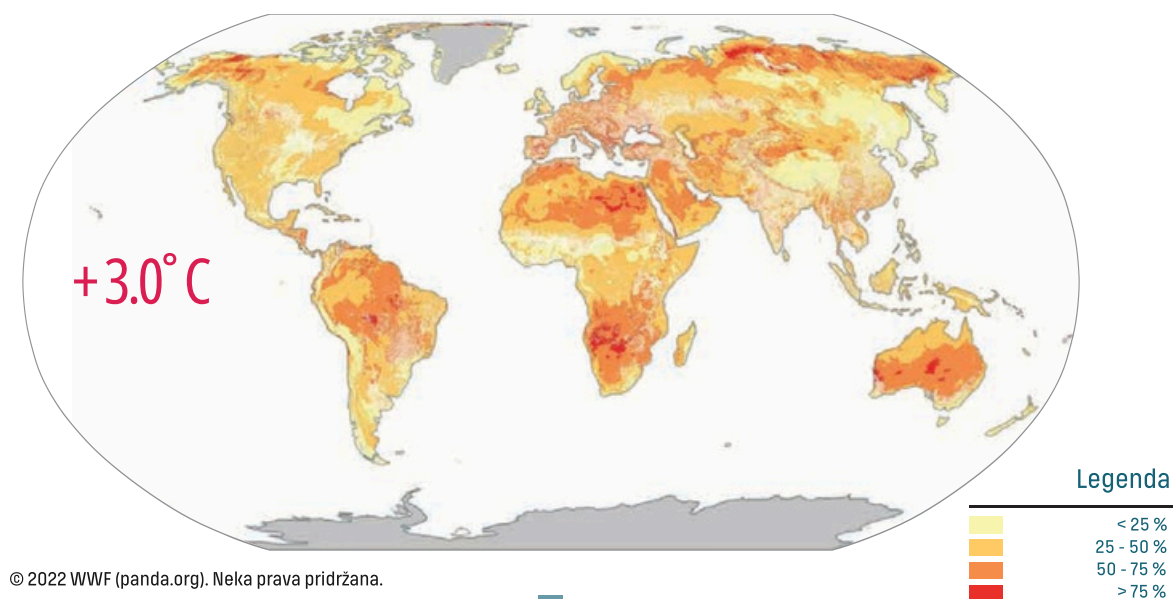
Ona služe kao poticaji edukatorima da razmotre kako se ti složeni i međusobno povezani koncepti mogu integrirati u njihove nastavne prakse, osnažujući ih da promiču inkluzivnije, održivije i pravednije obrazovno okruženje.

MATERIJALNI I DRUŠTVENI
PODACI O (NE)ODRŽIVOSTI

Priča u brojkama

Slike u ovoj publikaciji ilustriraju ozbiljnost globalne krize. Uz malo konteksta i uputa o tome kako ih tumačiti, slike se mogu koristiti za brzo predstavljanje situacije ili kao uvod u raspravu o smjeru, intenzitetu, uzrocima i očekivanim posljedicama globalnih promjena koje proživljavamo. Neke slike prikazuju znanstvene projekcije (s navedenim izvorima projekcija ili slika), dok druge prikazuju povijesne trendove i trenutno stanje glavnih uzročnika globalnih klimatskih promjena.

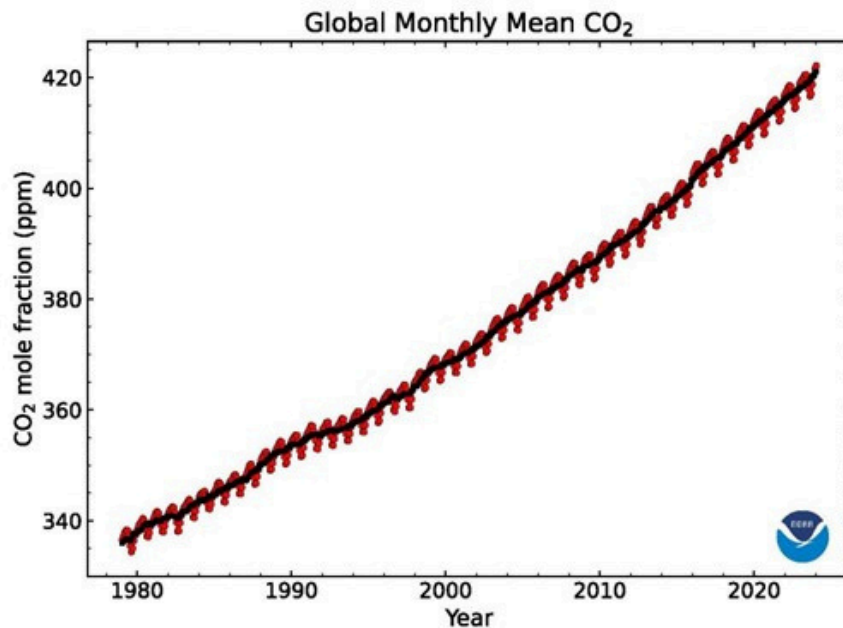
Slika 1: Projekcija gubitka kopnene i slatkovodne bioraznolikosti u usporedbi s predindustrijskim razdobljem pri prosječnom globalnom zagrijavanju koje se očekuje do kraja ovog stoljeća u scenariju nastavka postojećih trendova (uključujući trenutne mjere ublažavanja klimatskih promjena). [1]

Što je veći postotak vrsta za koje se predviđa nestanak (zbog gubitka pogodnih klimatskih uvjeta na određenom području), to je veći rizik za integritet, funkcioniranje i otpornost ekosustava na klimatske promjene. Boje na karti označavaju udio vrsta za koje se predviđa da će klimatski uvjeti postati toliko nepovoljni da će vrste postati lokalno ugrožene i izložene visokom riziku od izumiranja unutar određenog područja.

Ovo je najvažnija projekcija u kontekstu naše rasprave o ekološkoj pravednosti iz prethodne publikacije. Pri prosječnom porastu globalne temperature od 3°C (jednostavno rečeno: globalno zagrijavanje od tri stupnja Celzijusa), predviđeni gubitak bioraznolikosti u mnogim kopnenim regijama (sjeverno polarno područje, ekvatorijalna Afrika i Amerika, Mediteran, umjereni pojas južne Afrike i Australija) premašuje 50% poznatih vrsta; a u nekima od tih područja čak i 75%. Takav gubitak bioraznolikosti jednak je — a možda i gori — od masovnih izumiranja na Zemlji prije desetaka milijuna godina. U prošlosti su takva izumiranja značila veliki novi početak za život na Zemlji, ali i duga razdoblja niske biološke aktivnosti dok se život ponovno „ne osovi na noge“ (ili na krila, peraje i slično). Ova slika upozorenje je na masovno izumiranje koje bi se moglo dogoditi kasnije tijekom ovog stoljeća ako čovječanstvo ne uloži ozbiljne napore u zaustavljanje uzroka klimatskih promjena i jačanje otpornosti na gubitak bioraznolikosti.

Motivacijski pozitivan narativ u „odgovoru civilnog društva na izazov ograničavanja globalnog zagrijavanja na 1,5°C, uz istovremeno otvaranje puta klimatskoj pravednosti“ poziva nas da ne budemo nezainteresirani promatrači šestog masovnog izumiranja „na jedinom dostupnom planetu pogodnom za život“ [2]. Globalnu civilizaciju u kojoj danas sudjelujemo mogli bismo promatrati kao promišljajući vrhunac materijalne transformacije uloge čovjeka u biosferi — od neznatnog dvonošca do najveće kolektivne materijalne sile na planetu. Kao takva, to može biti priča o buđenju, učenju i preuzimanju odgovornosti. U slavenskim jezicima to se podudara s prijevodom engleskog pojma “degrowth” — odrast. Kako god na kraju nazvali ovu intelektualnu transformaciju, ona će morati razgraditi mitove koje danas podržavamo — priče kojima objašnjavamo tijek svojih iskustava — te usuglasiti skup načela koja će usmjeravati zajedničku izgradnju budućih priča o ekološkoj pravednosti. Ova cjelina posvećena je upravo tim principima održivosti i globalne pravde.

-
- Kako koncepte bioraznolikosti, ekološke pravde i otpornosti možemo ugraditi u postojeći kurikulum kako bismo učenicima približili važnost živog svijeta?
 - Kako predviđanja o masovnim izumiranjima utječu na emocionalni doživljaj učenika prema prirodi i njihova očekivanja od budućnosti?
 - Koje bi praktične učioničke aktivnosti mogle pomoći učenicima u uvažavanju uloge bioraznolikosti u njihovoj lokalnoj zajednici? A u ruralnim područjima jugoistočne Azije? A u urbanim predgrađima Sjeverne Amerike?

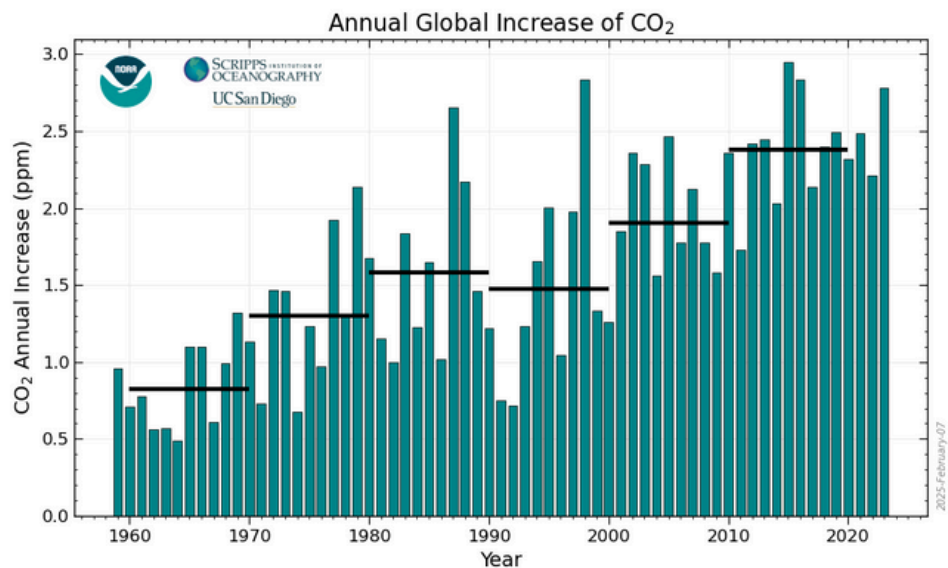

© 2024 NASA (climate.nasa.gov). Neka prava pridržana.

Slika 2: Globalna mjesečna srednja koncentracija ugljikova dioksida u atmosferi (crvena linija) i godišnji trend (crna linija) od 1980. do 2024. godine. Temeljeno na izravnim mjerenjima koje je prikupila američka vladina agencija NOAA[3]. Ugljikov dioksid u atmosferi zagrijava planet, uzrokujući klimatske promjene. Više informacija o podacima i povezanom postupku može se pronaći na izvornoj mrežnoj stranici.

Ova slika prikazuje promjenu prosječne mjesečne koncentracije ugljikova dioksida (CO_2) u atmosferi od 1980. godine do danas. Koncentracija 1980. bila je nešto ispod 340 ppm (jedinica u kojoj se izražava koncentracija plinova u smjesi poput atmosfere), što je neposredno ispod gornje sigurne granice koju su postavili znanstvenici (350 ppm [4]). Već tijekom 1980-ih globalna je javnost bila svjesna uloge CO_2 kao pokretača klimatskih promjena i njegova izvora u izgaranju fosilnih goriva. Velike svjetske kompanije koje se bave fosilnim gorivima bile su svjesne uloge koju korištenje njihovih proizvoda ima u predviđenim nekontroliranim klimatskim promjenama. Te kompanije su osmislile strategije kojima su poricale svoju ulogu, ometale mogućnosti koordiniranog globalnog djelovanje i sprječavale političke inicijative za suočavanje s tim problemom. Početkom 1990-ih sigurna granica je bila prijeđena, a na poznatom samitu Ujedinjenih naroda u Riju postignut je deklarativni globalni dogovor o potrebi rješavanja ovog pitanja. Koncentracija CO_2 u atmosferi od tada neprestano raste — kao i danas.

- Zašto je crna linija na slici 2 gotovo ravna, dok crvena oscilira tijekom godine?
- Kakav je opći trend crne i crvene linije u razdoblju od 1980. do 2024. godine?
- Na koju se vrijednost procjenjuje razina CO_2 u atmosferi oko 1750., u vrijeme prije industrijalizacije?
- Što možemo reći o svijetu kada je koncentracija CO_2 u atmosferi posljednji put bila oko sigurne razine od 350 ppm?

© 2024 NOAA (gml.noaa.gov). Neka prava pridržana.

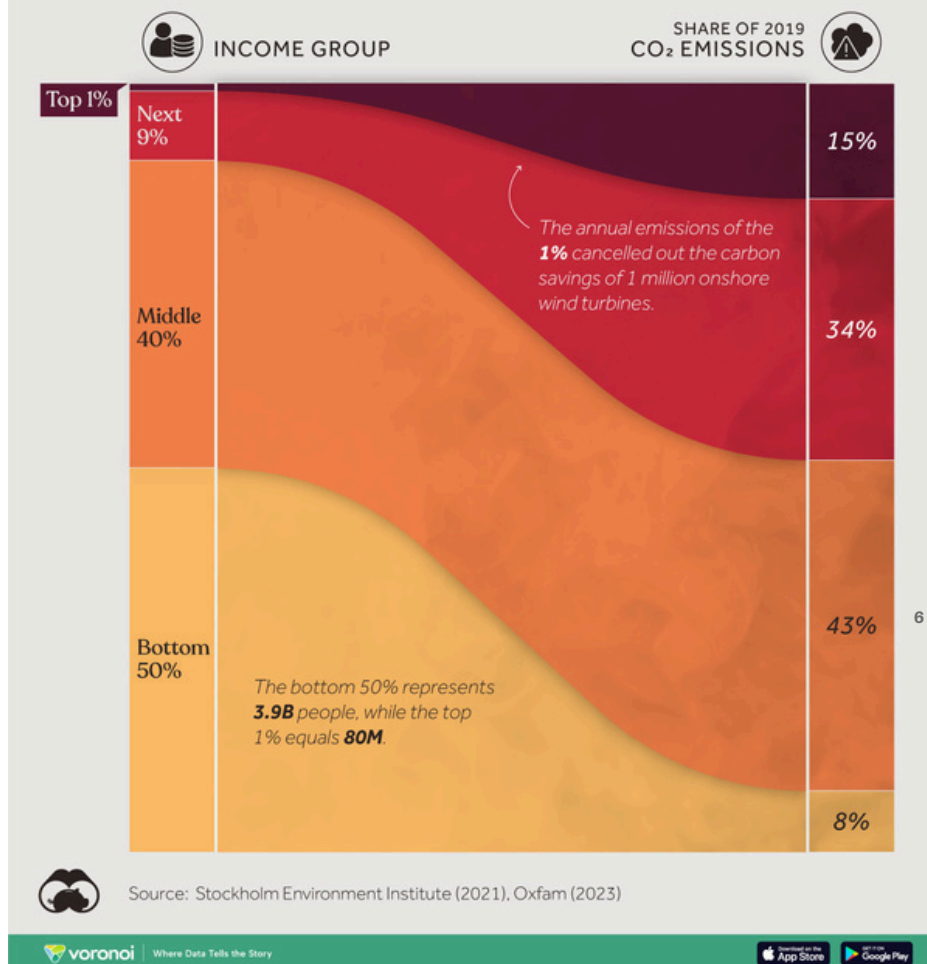
Slika 3: Godišnji prirast koncentracije CO_2 temeljene na globalno prosječnim podacima s morske površine. Na grafikonu su također prikazane prosječne stope rasta po desetljećima, označene kao vodoravne crne linije za razdoblja od 1960. do 1969., od 1970. do 1979., i tako dalje. [5]

Ova slika prikazuje godišnje globalno povećanje koncentracije CO_2 u atmosferi, odnosno godišnji prirast prosječne koncentracije CO_2 , počevši od 1960. godine. S obzirom na to da su upozorenja o porastu koncentracije CO_2 prvi put objavljena 1970-ih, da su 1980-ih razvijene strategije otpora iz određenih krugova, a da je 1990-ih obećano zajedničko globalno djelovanje, iznenađuje izostanak promjene u globalnom uzlaznom trendu emisija CO_2 u atmosferu. Drugim riječima, ekonomski najproduktivniji dio čovječanstva i dalje neprekidno dodaje sve više stakleničkog plina koji uzrokuje klimatske promjene, unatoč znanju o povezanim opasnostima.

Ukupni trend pokazuje sve veće godišnje priraste, iako pokoja godina ne bilježi veći prirast od prethodne. Zapravo, 1990-e su bile prvo desetljeće u kojem je stopa rasta bila niža nego u prethodnom desetljeću (iako je koncentracija i dalje rasla jer je godišnji porast ostao pozitivan). Još uvijek ne vidimo jasan znak ni usporavanja godišnjeg povećanja koncentracije, a kamoli nužnog godišnjeg i desetljetnog smanjenja koncentracije koje bi nas vratilo na sigurnu razinu (v. Sliku 2).

- Koji je razlog prosječnog smanjenja prirasta koncentracije CO_2 u atmosferi tijekom 1990-ih? Što se promijenilo u globalnoj industriji i gospodarstvu?
- Kako nazivamo postupno sve veće povećanje vrijednosti neke varijable, za razliku od ravnomjernog godišnjeg porasta?
- Kako se pojam smanjenja emisija CO_2 može ilustrirati u učioničkim raspravama? Kako se to može povezati s pravednim rješenjima za koncentraciju CO_2 u atmosferi (v. Sliku 2)?

CO₂ Emissions by Global Income Group

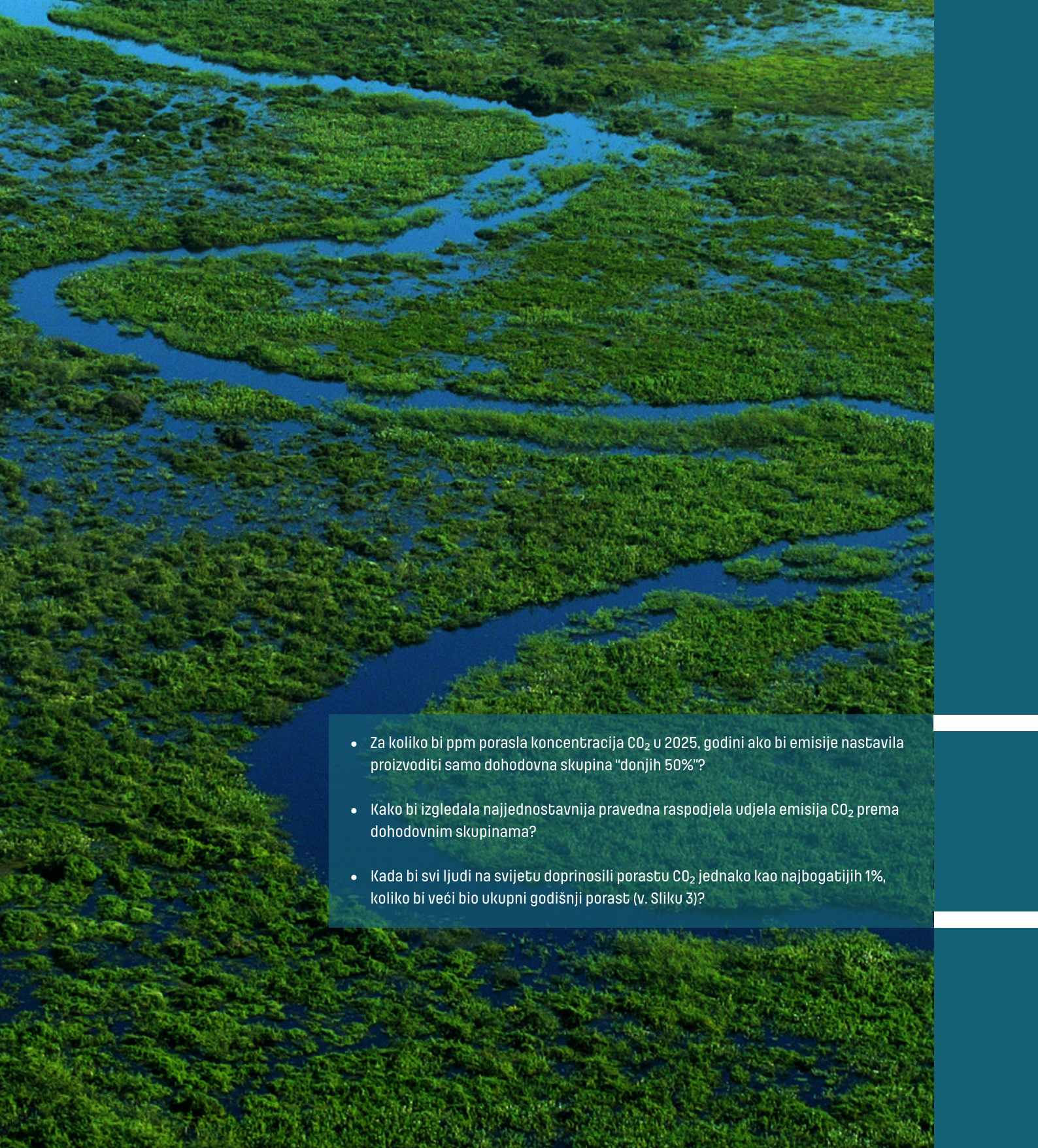

© 2023 Visual Capitalist (visualcapitalist.com) Neka prava pridržana.

Slika 4: Godišnje emisije CO₂ u 2019. godini prema globalnim dohodovnim skupinama. Podaci za ovu sliku preuzeti su iz Kalkulatora nejednakosti emisija koji je izradio [Štokholmski institut za okoliš](#). [6]

Završna slika prikazuje godišnji udio globalnih emisija CO₂ koji se može pripisati ljudskoj potrošnji iz različitih globalnih dohodovnih skupina. Odnosno, globalno stanovništvo je podijeljeno na skupine prema visini prihoda. Ljudi iz donjih 50%, što predstavlja gotovo četiri milijarde ljudi, pridonose sa svega 8% godišnjih globalnih emisija. Kad bi oni nastavili ispuštati emisije istim tempom, a svi ostali prestali, godišnji porast koncentracije CO₂ u atmosferi pao bi za više od 90% — gotovo bi se zaustavio (usporedi sa **Slikom 3**). Ljudi iz ove skupine u prosjeku godišnje zarađuju 2.800 EUR (233 EUR mjesečno). [7]

Zajedno s idućih 40% globalnog stanovništva (nešto više od tri milijarde ljudi, što zajedno s prethodnom skupinom čini 90% svjetskog stanovništva), emisijski udio doseže 50% godišnjih emisija koje pridonose koncentraciji CO₂ u atmosferi. Ljudi iz ove skupine prosječno zarađuju 16.500 EUR godišnje (1.375 EUR mjesečno), što je približno razini prihoda sudionika našeg projekta. Preostalih 10% najbogatijih ljudi u svijetu odgovorno je za oko 50% godišnjeg globalnog porasta emisija CO₂.

-
- Za koliko bi ppm porasla koncentracija CO₂ u 2025. godini ako bi emisije nastavila proizvoditi samo dohodovna skupina "donjih 50%"?
 - Kako bi izgledala najjednostavnija pravedna raspodjela udjela emisija CO₂ prema dohodovnim skupinama?
 - Kada bi svi ljudi na svijetu doprinosili porastu CO₂ jednako kao najbogatijih 1%, koliko bi veći bio ukupni godišnji porast (v. Sliku 3)?

„...jedna je skupina stekla više koristi od troškova i rizika koje svi zajedno dijelimo.“

- Možete li navesti jedno etičko načelo koje bi svijet usmjeren na održivost trebao usvojiti kako bi se počela mijenjati sadašnja situacija? Primjer etičkog načela u medicini je: "ne čini zlo i ne nanosi štetu".
- U kojim je okolnostima utilitarizam poželjniji od kontraktualizma (potpuni dogovor zajednice o svakoj radnji) ili načela predostrožnosti (radije nemoj ništa poduzimati ako nisi siguran u moguće štetne posljedice)?
- Koje obrazovne teme (ili postojeći nastavni predmeti) već obrađuju pitanje "osam milijardi ljudi i ograničeni resursi"?
- Koji alati ili strategije mogu pomoći cijeloj ljudskoj populaciji, s ograničenim resursima i različitim mogućnostima pristupa tim resursima, da se usuglase i slijede plan održivosti?

ETIČKA NAČELA (NE)ODRŽIVOSTI

S obzirom na važnost koju u suvremenom životu pridajemo ekonomiji, ne iznenađuje da je naš dominantni etički okvir već dugo prilagođen prevladavajućoj ekonomskoj filozofiji.[8] Kao i svako akademsko područje, i ona je zapravo samo dio šireg polja moralne filozofije, budući da postoje različiti i nijansirani odgovori na temeljna moralna pitanja. No, ključne razlike u stajalištima i pristupima relevantne su za gore predstavljene podatke i mogu se razmatrati bez opsežnog korištenja stručnog žargona. U skladu s filozofijom ekološke pravednosti, potrebno je razmotriti stavove koji se odnose na raspodjelu dobrobiti, žrtvovanja i izloženosti riziku — i bogatih i siromašnih, mladih i starih, sadašnjih i budućih generacija, te naposljetku ljudskih i ne-ljudskih bića.

Posljednje je, barem djelomično, već obrađeno u prethodnoj publikaciji (v. "Rekonstrukcija održivosti i uključivosti u odgoju i obrazovanju za okoliš"). Pitanje odnosa sadašnjosti i budućnosti zorno ilustrira današnji doprinos porastu koncentracije CO₂ u atmosferi, koji je pokretač klimatskih promjena (v. **Sliku 3**). Nasuprot tome stoje projekcije o područjima masovnog izumiranja, u kojima se očekuje gotovo potpuni gubitak bioraznolikosti do kraja ovog stoljeća (v. **Sliku 1**).

Do tada većina nas koji sada doprinosimo porastu koncentracije CO₂ više neće biti živa da doživi te gubitke. Ova pitanja dodatno zaoštravaju odnos između današnjih mladih i starih, te siromašnih i bogatih. U oba slučaja, jedna je skupina više profitirala od troškova i rizika koje svi dijelimo — na štetu druge.

Utilitarizam vs. kontraktualizam

U novije vrijeme, zapadna filozofija razvrstala je moguće odgovore na ova pitanja u dvije skupine: utilitarističku i kontraktualističku. Između ta dva (pojednostavljena) ekstrema nalazi se cijelo polje mogućih varijanti, a na pojedinačnim je zajednicama da pronađu onu koja najbolje odgovara njihovu svjetonazoru i poimanju pravednosti. Ipak, potreban nam je globalni okvir koji bi mogao obuhvatiti ovu raznolikost mikro-rješenja bez njihova sukobljavanja. Takav nas pristup usmjerava prema nekom obliku kontraktualizma (npr. J. J. Rousseau i I. Kant), jer teži dogovoru — svojevrsnom ugovoru — među različitim zajednicama.

- Kako naš sadašnji kurikulum odražava ili učvršćuje dominantne ekonomske filozofije, osobito utilitaristička i kontraktualistička načela?
- Na koje načine to može utjecati na učenikovo razumijevanje pravednosti, ravnopravnosti i održivosti?
- Kako školsko vodstvo može osigurati da naše politike i prakse uzimaju u obzir i odgovaraju na etička pitanja koja proizlaze iz razlika između mladih i starih, bogatih i siromašnih, sadašnjih i budućih generacija?
- Koju ulogu može imati naša škola u promicanju međugeneracijske i socioekonomske pravednosti u našoj zajednici?

Utilitarizam, kojeg predstavljaju J. Bentham, J. S. Mill i H. Sidgwick, općenito nastoji maksimizirati ukupnu količinu sreće (korisnosti ljudskog postojanja, živimo da bismo bili sretni) u cijeloj ljudskoj (a jednog dana možda i više-nego-ljudskoj) populaciji. Utilitarizam pretpostavlja da postoji jedan racionalan i istinit način određivanja situacije koja donosi najveću količinu sreće (korisnosti). Umjesto suočavanja s mnoštvom suprotstavljenih stajališta i svjetonazora, utilitarizam istražuje i zagovara univerzalno prihvaćanje najboljeg mogućeg načina "kako nešto raditi".

Dugogodišnja povijest i nijanse filozofske rasprave ovdje nam nisu od središnje važnosti, ali njihova povezanost s oblicima organizacije iskorištavanja prirode i rada pruža uvid u pitanja otvorena u prethodnim odlomcima. Važno je istaknuti povezanost utilitarizma s globalnom kapitalističkom ekonomijom i njezinom ulogom u suvremenim prijetnjama katastrofalnih klimatskih promjena i sloma bioraznolikosti.

U ranoj modernosti, filozofi poput Johna Locke^a tvrdili su da moje prisvajanje prirodnih resursa tebi ne nanosi štetu jer ih ima dovoljno da ih i ti koristiš na isti način, ako to želiš. Štoviše, moja želja da ih koristim proizlazi iz poduzetničke motivacije koja rezultira ne samo dobiti, nego i pojavom novih proizvoda dostupnih svima (koji ih mogu platiti/kupiti).

Današnju globalnu kapitalističku ekonomiju podupire liberalna i utilitaristička perspektiva prema kojoj je stvaranje ekonomske vrijednosti krajnja korisnost. Iz inertnih resursa, ljudskim djelovanjem i stečenim znanjem nastaje proizvod tržišne vrijednosti. U strogo ekonomskim terminima, stvorena je nova vrijednost ondje gdje je prethodno nije bilo, a ukupna količina te vrijednosti postaje nova "korisnost" za globalnu ljudsku populaciju.

Neovisno o tome kako je ta vrijednost pravedno ili nepravedno raspoređena unutar ljudske populacije, njezina je ukupna veličina veća kad se pretvori u ekonomsku vrijednost, nego kad bi ostala u svom dugoročnom prirodnom stanju. Manje apstraktno rečeno, današnja ekonomska aktivnost daje prednost stvaranju trenutačne "vrijednosti" u odnosu na druge interese ne-ekonomskih aktera.

^aZbunjujuće je što se, iako se smatra "ocem modernog liberalizma", koji je blizak kasnijim utilitarističkim stajalištima u ekonomskoj teoriji, Locke zapravo ubraja među najranije zagovornike kontraktualističkog pristupa, a snažno je utjecao i na istaknute predstavnike tog smjera poput J. J. Rousseaua. Filozofija brzo postaje zbunjujuća jer su ljudi kroz povijest isprobavali različite pozicije i perspektive o čitavom nizu pitanja. Radi jednostavnosti možemo reći da Lockeova rana filozofija polazi od kontraktualističke pozicije, ali teži utilitarističkim ishodima — dogovoru prema kojem je racionalno najproduktivniji društveni poredak ujedno i najbolji za sve. Također je važno napomenuti da je Lockeov izvorni "ugovor" u velikoj mjeri uključivao isključivo bogate bijelce muškarce iz sjeverne Europe.

...moramo i same preduvjete života početi razumijevati kao – ‘resurs’.“

- Kako bismo mogli opravdati današnje nejednakosti u bogatstvu kao korisne za sve, a posebno za najsiromašnije?
- Zašto bi “veo neznanja” spriječio pojedince ili skupine da oblikuju društvena načela koja idu u korist vlastitim interesima? Možeš li zamisliti da sklapaš dogovor s kolegama, a da pritom ne znaš koja će ti društvena uloga pripasti?
- Koja se žrtva podrazumijeva u društvenoj ulozi učitelja iz perspektive održivosti?
- Kakva bi nagrada (ili dopuštena nejednakost) pripadala učiteljima u “pravednom” svijetu koji promiče ekološku pravednost, prema Rawlsovu “velu neznanja”?

PRAVEDNOST U UVJETIMA OSKUDICE

Od vremena kada je Locke oblikovao svoja gledišta, čovječanstvo je otkrilo da resursi kojima raspolažemo nisu neograničeni — riječima ekološkog ekonomiste Roberta Costanze*, živimo na “punom planetu”. Kada pritom uzmemo u obzir i potrebe budućih generacija, prostor mogućeg korištenja resursa postaje još ograničeniji.

Štoviše, moramo naučiti razumijevati same preduvjete života kao vrstu “resursa”. Resursa koji su ključni kako bi se mnoštvo različito specijaliziranih vrsta koje čine bogatu bioraznolikost očuvalo živom. Također, i sposobnost biosfere da apsorbira nusproizvode naše (ekonomske) aktivnosti, poput CO₂, treba smatrati vrijednim “resursom”. Ti se resursi ne mogu zamijeniti ljudskim djelovanjem, a povijesno su bili slobodno dostupni svim ljudima. U novije vrijeme i sama dostupnost svježeg, nezagađenog zraka ilustrira ograničenost resursa. Uzimamo ga zdravo za gotovo sve dok ne postane oskudan ili nedostupan, što tek onda izaziva veliku zabrinutost.

Liberalna filozofija pruža otpor rastućoj kontroli proizvodnih aktivnosti od strane neke društvene strukture ili skupine. Poduzetnički proizvođači ulaze u eksploataciju resursa i proizvodnju bez ograničenja određenih od strane države ili nekog društvenog vijeća. Očekuje se da će se stvorena vrijednost “prelijevati” od onih koji je najviše prikupe prema svima ostalima, povećavajući ukupnu “korisnost”. Svijet u kojem se stvara više ukupne vrijednosti, čak i u uvjetima velike nejednakosti (primjerice, u kojem se ta vrijednost ne “prelijeva”), smatra se poželjnijim od svijeta u kojem se stvara manje vrijednosti, ali se ona ravnomjerno raspodjeljuje. Smatra se da takav ravnomjerno raspodijeljen svijet nije maksimalno iskoristio korisnost koju je mogao dobiti iz svojih resursa i truda. U krajnjem slučaju — a nažalost vrlo bliskom sadašnjem stanju našeg svijeta (v. Sliku 4 i činjenicu da 10% najbogatijih pridonosi s 50% emisija povezanih s klimatskim promjenama) — utilitarizam daje prednost svijetu koji je izuzetno bogat materijalnim proizvodima, ali istovremeno izrazito nejednak. Možemo zamisliti svijet koji je znatno manje bogat materijalnim proizvodima, ali u kojem su oni ravnomjerno raspodijeljeni među svim ljudima — no da bismo ga ostvarili, moramo promisliti o odgovarajućim načelima koja bi takav svijet vodila, kao i o njihovom odnosu prema vrijednostima poput održivosti ili dobrobiti, a ne samo prema trenutačnoj korisnosti.

*Robert Costanza je profesor ekološke ekonomije na “Institute for Global Prosperity” (IGP) pri “University College London” (UCL). Njegova transdisciplinarna istraživanja povezuju proučavanje čovjeka i ostatka prirode kako bi se odgovorilo na istraživačka, politička i upravljačka pitanja na različitim vremenskim i prostornim razinama — od malih slivnih područja do globalnog sustava.

- Kako školski kurikulum i prakse mogu odražavati razumijevanje da živimo na "punom planetu" s ograničenim resursima? Koje promjene možemo uvesti kako bi učenici razumjeli i djelovali u skladu s održivim korištenjem resursa?
- Kako potaknuti rasprave među učenicima i učiteljima o etičkim posljedicama potrošnje resursa i nejednakosti u bogatstvu?
- Kako možemo primijeniti Rawlsov koncept "vela neznanja" kako bismo potaknuli učenike i učitelje na dublje promišljanje o pravednosti i pravičnosti u školskim politikama i praksama? Kako nam ta misaona vježba može pomoći u stvaranju pravednijeg školskog okruženja?
- Kako se u našoj školskoj zajednici suočavamo s nejednakostima u raspodjeli resursa i bogatstva? Potičemo li učenike da razmišljaju o širim društvenim posljedicama tih nejednakosti?

Liberalno odstupanje od utilitarizma, koje ipak ne traži da raspodjela dobara (dobrobit, sreća, osnovne usluge, rizik prirodnog kolapsa) bude potpuno jednakomjerna, jest uvođenje društvenih normi temeljenih na "načelu razlike" Johna Rawlsa[9].

To je oblik kontraktualističke moralne teorije (temeljene na stvarnom društvenom ugovoru, a ne na apstraktnom i apsolutnom računanju korisnosti), navodno prilagođene suvremenom dobu. Naime, tradicionalni kontraktualistički etički okviri nisu uspjeli oblikovati svjetonazor koji bi bio jednako sveobuhvatan kao utilitarizam (prema kojem "postoji stvarna vrijednost koju je moguće izmjeriti ili barem približno odrediti") ili koji se ne bi temeljio na izrazi subjektivnim prosudbama koje su bile predstavljene kao sveobuhvatne.[8]

Rawls nas izaziva da promislimo kakve bi društvene aranžmane slobodni i racionalni pojedinci prihvatili kada bi svi započinjali iz pozicije jednakosti i "nevinosti". Ta početna jednakost označava uzajamno poštovanje i pravo glasa, ali potpuno neznanje o vlastitim i tuđim fizičkim sposobnostima, društvenom statusu ili pristupu materijalnim (prirodnim ili proizvedenim) resursima. To uključuje i neznanje o povijesnom trenutku u kojem žive — tj. potpuno neznanje jesu li modernizatori iz 20. stoljeća ili preživjeli klimatske krize iz 21. stoljeća.

Taj hipotetski „veo neznanja“ sprečava pojedince ili skupine da oblikuju načela vođenja društva tako da pogoduju posebnim interesima. Ako je takvo što teško zamisliti, zamislite da se društvene pozicije dijele nakon što se dogovor postigne ždrijebom, tako da nijedan sudionik ne zna koju će poziciju na kraju izvući na lutriji.

Rawls tvrdi da bi društvo utemeljeno na načelima dogovorenima iz te pozicije bilo pravedno u očima svih. Svaka nejednakost koja bi se prihvatila pod tim načelima trebala bi se smatrati nužnom za postizanje nekog većeg zajedničkog dobra. Na primjer, netko mora biti liječnik kako bi liječio druge, a s obzirom na žrtve koje ta uloga uključuje, društvene nagrade trebale bi biti osigurane isključivo onima koji odgovorno obavljaju tu ulogu.

Općenito, Rawls je smatrao da će postojati dva dominantna vladajuća načela koja će upravljati ovim "poštenim" društvom: **(1)** sveobuhvatne temeljne slobode i **(2)** nejednakosti u bogatstvu dopuštene samo kada rezultiraju kompenzacijom koristi za sve (a posebno za one koji su najpotrebniji i u najgorem položaju). Ovo bi trebalo osigurati etički okvir za liberalizam sa svakom prihvatljivom razinom nejednakosti. Neka vrsta moralnog opravdanja za globalnu situaciju u kojoj se svijet nalazi, bez pribjegavanja povijesnim i zemljopisnim posebnostima.

“Moramo rekonstruirati nove i bolje priče, prikladne za ‘cijeli svijet’ i ‘planetarne granice’ i učiniti ih smislenim i privlačnim za sljedeću generaciju.”

ISPRAVLJANJE GLOBALNE EKOLOŠKE (NE)PRAVDE

Čim pokušamo zaigrati igru “vela neznanja” (a Rawlsov prijedlog dolazi iz teorije igara, još jednog teoretskog uzora neoliberalne ekonomije), shvaćamo koliko je ona neprimjenjiva na stvarne situacije. Čak i kada bismo mogli pristati na lutriju društvenih uloga i budućeg obrazovanja (u kojoj bi svatko mogao postati liječnik, uz dovoljnu društvenu podršku i obrazovanje), jednostavno je nemoguće zanemariti vlastitu generacijsku poziciju. Danas se čini da su sadašnje generacije most između one koja je još uvijek mogla vjerovati u razvoj bez trajnih posljedica (posljednji ekomodernizatori kasnog 20. stoljeća) i one koja će se suočiti s globalnim naletom posljedica (dok istovremeno uzima zdravo za gotovo koristi prethodnog razvoja). Za razliku od Rawlsovih “neupućenih”, mi moramo biti svjesni svoje uloge u povijesti i potpune nemogućnosti bijega od te vremenske pozicije. Baš kao što moramo ojačati održivost okoliša i osigurati buduće generacije od već neizbježnih klimatskih posljedica, moramo poduzeti proaktivne korake u ispravljanju nepravde sadržane u dominantnom svjetonazoru.

Moramo iznova osmisliti nove i bolje priče, prikladne za “puni svijet” i “planetarne granice” — i učiniti ih smislenima i privlačnima sljedećoj generaciji. Iza takvog poziva na djelovanje također stoji etički okvir, primjerice okvir “komunitarističke pravednosti” Isaiaha Berlina*. On krajnju slobodu unutar društva ne vidi u tome da činimo što želimo pod uvjetima dogovorenim s drugima (čak ni iza “vela neznanja”), već u samoupravljanju koje odgovara ulozi pojedinca i zajednice u širem povijesnom toku. Suvremena globalna kriza upravo poziva “srednjih 40%” (v. **Sliku 4**) da preuzmu tu ulogu — za dobrobit svih i budućih generacija koje još ne mogu progovoriti. Etički okviri spomenuti ranije i načela koja iz njih proizlaze za oblikovanje društvene organizacije, različito naglašavaju pravo pojedinca na napredak i kolektivno pravo na održivost — na jedinom živom planetu koji poznajemo.

*Isaiah Berlin bio je rusko-britanski društveni i politički teoretičar, filozof i povjesničar ideja. Berlin je razlikovao “negativnu slobodu” (odsustvo prisile ili uplitanja vanjskog političkog tijela u privatne radnje) i “pozitivnu slobodu” (samoupravljanje koje ne pita od čega smo slobodni, nego za što smo slobodni djelovati). Smatrao je da su vrijednosti ljudske tvorevine, a ne apsolutne istine koje treba otkriti, te da stoga sukobljene vrijednosti mogu biti jednako valjane, ali ipak međusobno nespojive. Kao takve, mogu doći u sukob na način koji nije moguće razriješiti bez upućivanja na konkretni kontekst odluke. U kombinaciji sa zahtjevom pozitivne slobode za uključivanjem u političko odlučivanje, to predstavlja smisleni zadatak za današnju generaciju — istodobno poštovati slobode, usuglasiti održiv smjer djelovanja i uvažiti posebnost trenutnog globalnog povijesnog trenutka.

Iako su trendovi sa **slika 2 i 3** neumoljivi i već imaju negativne učinke na naše svakodnevne živote, nepravedne nejednakosti drže ključ za rješavanje pitanja održivosti kroz prizmu globalne ekološke pravednosti.

Milijarde ljudi danas žive bez pristupa električnoj energiji ili pitkoj vodi. Oni ne mogu ni započeti ulaganje u vlastito obrazovanje, čak i da imaju vremena, jer nemaju odgovarajuću prehranu za potpuni tjelesni i neurološki razvoj. Potreban im je gospodarski rast – stvaranje nove ekonomske vrijednosti (kao što su hrana, obrazovanje, električna energija ili čak pitka voda, koji su uglavnom robe s tržišnom vrijednošću) – kako bi mogli ostvariti koristi suvremenog života. No, globalni razvojni model koji se temelji na gospodarskom rastu uništava planet i razara koheziju globalne ljudske zajednice.[10] On je opasan za samu mogućnost održivosti čitavog živog planeta. Ono što nam je potrebno prije nego što se dogovorimo o prijedlogu pravednosti za cijeli planet (kontraktualna pravednost koja je svjesna naše jedinstvene generacijske pozicije) i prije nego što isplaniramo nadahnjujuću povijesnu ulogu za stoljeće koje nas treba probuditi iz ravnodušnosti prema šestom masovnom izumiranju[2] (komunitaristička pravednost zajedničkog blagostanja i održivosti), jest mjera ravnoteže između težnji i ograničenja.

Ekonomija "krafne" može poslužiti kao kompas[11] za snalaženje između pretjeranog opterećivanja planeta i društva sebičnim prisvajanjem i nedovoljnog ispunjavanja generacijske uloge učvršćivanja prirodne otpornosti te osiguravanja materijalne osnove za dobar život svih. U početku su "krafne" mjerile nacionalni doprinos premašivanju planetarnih ekoloških granica i nacionalno ostvarenje razvojnih ciljeva. Ali te krafne nisu govorile ništa o uzrocima globalne neodrživosti i nepravde. Štoviše, one su jednostavno konstatirale činjenicu da stanovnici bogatih zemalja već žive daleko iznad planetarnih granica, dok stanovnici siromašnih zemalja uglavnom nemaju temeljne društvene preduvjete dobrobiti.[10] One nisu govorile ništa o zaštiti okoliša u siromašnim zemljama niti o teškim društvenim uvjetima u bogatim zemljama, uz dodatne eksternalizirane okolišne troškove.

Krafne odrasta u taj kompas dodaju i nastojanja za zaštitu i obnovu prirode, kao i društvena i kulturna ograničenja dobrog života i održivosti.[12]

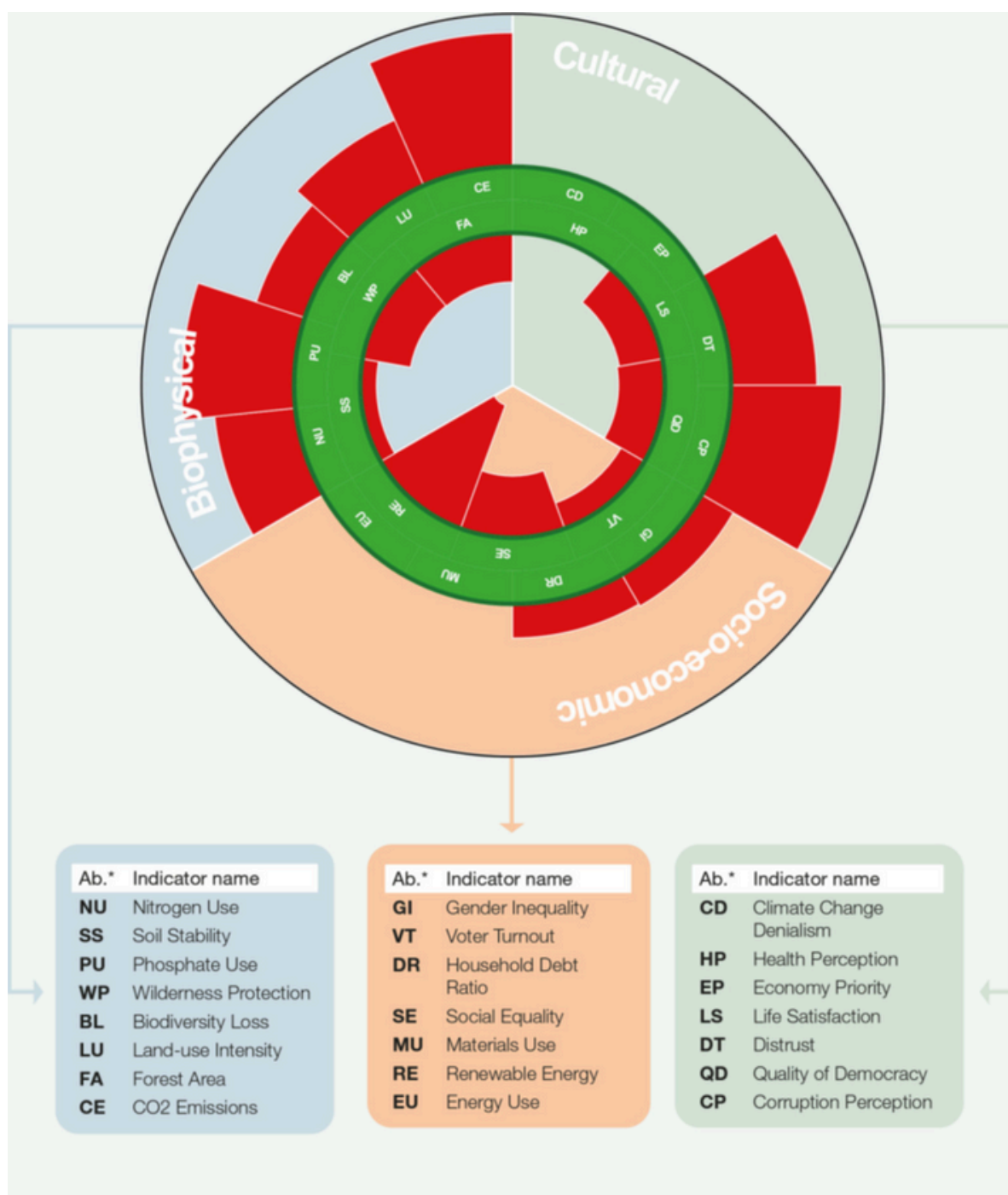

Klimatske promjene ostaju najveći izazov, ali i najveći poticaj za promišljanje načina postizanja globalne pravednosti putem preraspodjele. Istraživanja pokazuju da bi, uz trenutnu razinu globalne nejednakosti i daljnje oslanjanje na imperativ gospodarskog rasta, uzročnici klimatskih promjena porasli za dodatnih 20%, samo kako bi se osigurala energija, stanovanje, hrana i prijevoz na minimalnoj razini dostojanstva za sve.[13] Čak bi i postizanje tog minimalnog standarda, predviđenog aktualnim društvenim ugovorima, otežalo stabilizaciju klime i njezino dugoročno održavanje. S druge strane, prema **Slici 4**, gotovo cijeli taj porast mogao bi se poništiti isključivanjem luksuzne potrošnje najbogatijih 1% svjetskog stanovništva.

Daljnja istraživanja o kvantificiranju nekih mjera u "krafni" za cijeli planet uvjeravaju nas da je "teorijski moguće zadovoljiti temeljne potrebe 10,4 milijarde ljudi unutar ekoloških granica".[14] Za to je nužna temeljita transformacija svih ekonomskih sektora, uključujući što proizvodimo, s kojom svrhom i na kojoj razini kvalitete i količine. Nadalje, kao najznačajnije za osobne stilove života, potrebna je transformacija prema gotovo veganskoj prehrani bez daljnjeg širenja obradivih površina.

Na primjer, u "odrastničkoj krafni" jedne zemlje prikazane na **Slici 5**, čiji je nacionalni dohodak po stanovniku usporediv s prihodima srednjih 40% globalne populacije sa **Slike 4**, najveći doprinosi globalnoj ekološkoj neodrživosti dolaze od intenzivnog onečišćenja iz poljoprivrede (dušik, fosfati i promjene u korištenju zemljišta; NU, PU, LU) te emisija CO₂ (CE). No, jednako je problematična i raširena percepcija rasprostranjenosti korupcije (CP) koja onemogućuje koordinirano djelovanje i potkopava povjerenje među građanima ("Distrust"; DT).

Unatoč tome što je riječ o zemlji koja spada među članice Europske unije, globalno relativno bogate zemlje, i ne troši energiju po stanovniku na globalno neodrživoj razini (EU), ta zemlja značajno podbacuje u opskrbi stanovništva energijom iz obnovljivih (nefosilnih) izvora (RE). Takav energetska sustav daleko je od onoga koji je potreban za pravedan i održiv svijet – bez fosilnih goriva – kako su to izračunali Hauke Schlesier i suradnici. [14] Također, društvena jednakost (SE), definirana kao ukidanje bilo kojeg segmenta stanovništva koje živi "u riziku od siromaštva" (prema posebnom indeksu Eurostata), ostaje razvojni cilj na kojem se i dalje ozbiljno zaostaje.

Slika 5: Krafna odrasta jedne istočnoeuropske zemlje u 2021. godini. Slika prikazuje prekoračenja ekoloških granica i manjkove (ili njihov izostanak) u temeljnim biofizičkim, socioekonomskim i kulturnim mjerilima. "Krafna" je korištena za procjenu prioriteta globalne pravednosti i održivosti u odnosu na politički program izražen u nacionalnoj Strategiji čistog razvoja.[15]

Izvan apstraktnih proračuna, ta prekoračenja i manjkovi ukazuju na to gdje bi se lokalne strategije naših društava trebale usmjeriti, kako bi doprinijele globalnom ugovoru o pravednosti i održivosti. Situacije prikazane na **Slikama 2 i 3**, kao i predviđanja sa **Slike 1**, upozoravaju nas da moramo prijeći na sustave prerade materijala i društvene raspodjele koji su u skladu s pravednim i održivim društvom — u suprotnom će veliki dijelovi planeta postati nenastanjivi, a prosperitet skupina srednje bogatih i superbogatih (**Slika 4**) također će se urušiti.

Moguće je izračunati koje su globalne granice – u ovom slučaju kao ciljevi održivosti – i koje su temeljne vrijednosti globalne otpornosti i dostojanstva (aspiracijski ciljevi za buduću napredak i naslijeđe naše generacije). Tada možemo izračunati i nacionalne doprinose ostvarenju tih ciljeva, kao prioritete u strategijama transformacije (**Slika 5**). U „krafnama odrasta“ nijedna zemlja ne dostiže unutarnji prsten bez manjkova, jer suvremeni ekonomski model prikriva velike nejednakosti i ne proizvodi univerzalnu sreću i dobrobit.

Promjena ekonomskog modela vodi nas do sljedećeg, neočekivanog poglavlja ekološke pravednosti – pitanje može li kapitalizam strukturno omogućiti pravednu raspodjelu resursa. S gledišta globalne pravednosti, tvrdi Kohei Saito, kapitalizam je potpuno disfunkcionalan. „Jednostavno ne funkcionira. [...] Budući da se temelji na eksternalizaciji i prebacivanju troškova, nemoguće je ostvariti globalno pravedan svijet. Posljedica zanemarivanja nepravdi jest to da je opstanak čovječanstva doveden u pitanje.“[10]

- Koje lekcije iz drugih nastavnih predmeta mogu pomoći u razumijevanju sadašnje jedinstvene situacije u globalnom razvoju? Povijest umjetnosti, povijest, matematika, biologija, fizika, jezik?
- Koje biste elemente (mjere, pokazatelje, kvantificirane pojmove) voljeli vidjeti uključene u „krafne odrasta“? Koje bi postojeće elemente zamijenili?
- Opišite vizualno svijet nakon kapitalizma krajem ovog stoljeća. Kako miriše taj svijet? Koja je najveća prijetnja dobrobiti u tom svijetu?
- Kako naše školske prakse i politike trenutno odražavaju ravnotežu između potrebe za gospodarskim rastom i imperativa ekološke održivosti?

Literatura

1. WWF. (2022). Living Planet Report 2022 – Building a naturepositive society. Almond, R.E.A., Grooten, M., Juffe Bignoli, D. & Petersen, T. (Eds). WWF, Gland, Switzerland. Section of Figure 1 in the Report.
2. Domazet, M. (2018). Degrowth—A sober vision of limiting warming to 1.5°C. In Heinrich Boell Foundation (Ed.), *Radical Realism for Climate Justice—A Civil Society Response to the Challenge of Limiting Global Warming to 1.5°C*. Berlin: Heinrich Boell Foundation.
3. NASA Global Climate Change. (n.d.). Carbon dioxide concentration | NASA global climate change. Retrieved July 30, 2024, from Climate Change: Vital Signs of the Planet.
4. Why 350? (n.d.). Retrieved July 30, 2024, from mn350.org
5. Lan, X., Tans, P. and Thoning, K.W. (2024). Trends in globally-averaged CO₂ determined from NOAA Global Monitoring Laboratory measurements.
6. Lu, M. (n.d.). Charted: Global CO₂ Emissions by Income Group. Retrieved July 30, 2024, from Visual Capitalist.
7. Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., Zucman, G., et al. (2022). *World Inequality Report 2022*, Chapter 1. World Inequality Lab.
8. Dresner, S. (2008). The Ethics of Sustainability. In *The Principles of Sustainability* (2nd ed, pp. 129–144). London; Sterling, VA: Earthscan.
9. Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice* (Rev. ed). Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press.
10. Saitō, K. (2024). *Slow Down: The Degrowth Manifesto* (First edition). New York: Astra House.
11. Raworth, K. (2017). *Doughnut Economics: Seven ways to think like a 21st century economist*. White River Junction, Vermont: Chelsea Green Publishing.
12. Domazet, M., Rilović, A., Ančić, B., Andersen, B., Richardson, L., Brajdić Vuković, M., ... Medak, T. (2020). Mental models of sustainability: The degrowth doughnut model. In M. I. Goldstein & D. A. DellaSala (Eds.), *Encyclopedia of the World's Biomes* (pp. 276–286). Oxford: Elsevier.
13. Rammelt, C. F., Gupta, J., Liverman, D., Scholtens, J., Ciobanu, D., Abrams, J. F., ... Zimm, C. (2022). Impacts of meeting minimum access on critical earth systems amidst the Great Inequality. *Nature Sustainability*, 6(2), 212–221.
14. Schlesier, H., Schäfer, M., & Desing, H. (2024). Measuring the Doughnut: A good life for all is possible within planetary boundaries. *Journal of Cleaner Production*, 448, 141447.
15. Domazet, M., Fischer, M., & Köves, A. (2023). Doughnuts for strategies: A tool for an emerging sustainable welfare paradigm. *European Journal of Social Security*, 25(4), 367–387.

Mladen Domazet je znanstveni suradnik na Institutu za filozofiju te suosnivač i istraživač u Institutu za političku ekologiju u Zagrebu, Hrvatska. Predaje okolišna prava na diplomskom programu UN-ove Globalne obrazovne mreže na sveučilištima u Sarajevu i Bologni, kao i ekonomiju „krafne“ na diplomskom programu o odrastu na Autonomnom sveučilištu u Barceloni. Godine 2015. i 2019. sudjelovao je na UN-ovim klimatskim konferencijama (COP) u Parizu i Madridu i jedan je od podupirućih autora Šestog izvješća IPCC-a. Sudjelovao je u organizaciji Međunarodnih konferencija o odrastu u Budimpešti i Zagrebu 2016. i 2023. godine te je aktivan u Međunarodnoj mreži odrasta. Više od deset godina surađuje na inicijativama obrazovanja za održivost s Mrežom centara za obrazovne politike i Forumom za slobodu odgoja.

LEAD^{for} ECO JUSTICE

Prijevod i lektura: Forum za slobodu odgoja
Fotografije: Canva
Zagreb, 2025.

Publikacije iz niza "Edufocus" imaju za cilj podržati postizanje ciljeva projekta "Lead for EcoJustice" koji nastoji transformirati školsku kulturu kako bi unaprijedio obrazovne ishode i promovirao ekološku pravdu kroz posebne programe stručnog usavršavanja za školske lidere.

Projekt se financira iz programa Erasmus+ Europske unije. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost autora i ne odražava nužno stajališta Europske unije.